

Дмитро Нефьодов

ІСТОРИОГРАФІЯ РУХУ ОПОРУ В ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ (1941–1944 рр.) ПЕРІОДУ “ПЕРЕБУДОВИ” (1985–1991 рр.)

У статті проаналізовано історіографію руху Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) доби “перебудови”, висвітлено особливості розвитку історіографічного процесу в цей період. Ключові слова: рух Опору, історіографія, німецько-радянська війна, Південна Україна, “перебудова”.

У завершальній фазі т. зв. радянської доби в українській історіографії Другої світової війни загалом та в історіографії руху Опору в Південній Україні зокрема розпочався новий період, що суттєво відрізнявся від попередніх. Його початок обумовлений загальною лібералізацією всіх сторін суспільно-політичного життя, гласністю та “перебудовою”, яка тривала з 1985 по 1991 рр. і завершилася розпадом СРСР, створенням незалежної Української Держави та, відповідно, незалежної української історичної науки. Як і вся політика “перебудови”, зміни, що відбувались в історичній науці, були непослідовними та суперечливими. Та все одно початок корінним зрушенням було покладено. Марксизм-ленінізм уже не міг претендувати на цілковиту монополію як єдине правильне теоретико-методологічне підґрунтя наукових досліджень. Усе частіше почали з’являтися думки про потребу пошуку нового наукового інструментарію, справді об’єктивного висвітлення багатьох питань і проблем історії УРСР в добу війни. Ю. Кондуфор та В. Клоков на сторінках Вісника АН УРСР [1] закликали до глибшого розроблення теоретико-методологічних питань історичної науки. В. Клоков і М. Коваль, доволі високо оцінивши розроблення підпільно-партизанської проблематики українськими науковцями, вказали на низку недоліків, серед яких – відсутність теоретичних узагальнень та введення до наукового обігу нових архівних матеріалів, зазначили, що “не всі дослідження відзначаються глибиною задуму й оцінок” [2, с. 79].

Великого значення для розвитку історіографії руху Опору набуло гучне святкування 40-річчя Перемоги СРСР над Німеччиною, з нагоди якої вийшла друком певна кількість наукових праць українських учених. Проте в доповіді Генерального секретаря ЦК КППС М. Горбачова “Безсмертний подвиг радянського народу” [3, с. 5–33] не пролунало жодної “свіжої тези”, жодних нових оцінок минулого. В оцінці ролі радянських партизанів та підпільників з уст М. Горбачова пролунало класичне твердження про те, що “земля горіла під ногами агресора і в цьому праведному вогні знайшла свою загибель не одна дивізія загарбників” [3, с. 11].

У червні 1988 р. на XIX партійній конференції ухвалили рішення про кардинальне реформування політичної системи та взяли курс на гласність. Як наслідок, більшість істориків республіки остаточно відмовилася від історико-партійної тематики та розпочала глибші критичні дослідження ролі та значення партії у минулій війні. Наприклад, Ю. Зінченко та В. Кучер вказали на те, що компартія не спромоглася повною мірою реалізувати плани щодо розгортання радянського партизанського руху [4; 5]. Автори зауважили, що в умовах окупації члени партії “діяли по-різному” і навели дані, згідно з якими 60 тис. комуністів не вели збройної боротьби з окупантами, а більшість із них (близько 40 тис. осіб) знищили свої партійні квитки чи відмовилася від належності до комуністичної партії [5, с. 2]. Науковці підкреслили, що, незважаючи на те, що до вересня 1941 р. було сформовано велику кількість радянських підпільних партійних організацій, далеко не всі вони фактично розпочали боротьбу з німецьким окупантом. Також історики наголосили на тому, що не вдалося повною мірою реалізувати і плани щодо розгортання радянського партизанського руху, адже значна кількість загонів на початку війни саморозпустилася або відступила з частинами Червоної армії. Повному дослідники почали трактувати і роль збройних формувань українських націоналістів (ОУН, УПА) та причини розвитку антифашистського руху Опору, серед яких на рівні з класовими стали виокремлювати природний патріотизм та ненависть до окупанта як такого.

Результатом археографічної розробки теми стала поява нових збірників документів [6; 7] та перевидання чинних, документи в яких подавали вже без “скорочень” та купюр [8; 9]. У 1985 р. вийшла друком книга-хроніка [10], в якій знайшли відображення найважливіші події німецько-радянської війни на території республіки. Діям радянських партизанів і підпільників присвячено значну кількість матеріалу, упорядником якого став В. Кучер.

У досліджуваній період створено низку узагальнювальних праць з радянського антифашистського руху. Найголовнішою з них є фундаментальний двотомник “Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине” [11]. Авторами праці стали провідні дослідники

республіки з цього напрямку – В. Нем'ятій, В. Кучер, М. Коваль та інші. Значну увагу історики приділили зображенню діяльності радянських підпільників у Південній Україні. Зокрема, подаються дані про залишення для роботи в підпіллі на території Миколаївщини 1057 комуністів [11 (1, с. 54)], розглядається діяльність Одеського підпільного обкому комуністичної партії. За оцінкою науковців, велику роль у створенні підпільних груп відіграли кадрові офіцери, рядові Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА), яким не вдалося вийти з оточення і які вдалися до організації радянських підпільних організацій та партизанських загонів.

Доволі суттєво вчені зупинилися на аналізі пасивного спротиву цивільного населення – саботажеві економічних заходів окупаційної адміністрації. Вагомим внеском у дослідження став докладний аналіз істориками окупаційного режиму умов, за яких зароджувався та розвивався рух Опору, зацентровано на особливій складності діяльності “народних месників” у непристосованих для такої боротьби малолісистих районах Півдня. Підпільну боротьбу на Півдні автори розглядають у контексті зриву економічних планів німецьких окупантів з використання суднобудівних та судноремонтних заводів і портів Миколаєва й Одеси та крізь призму аналізу диверсійної діяльності як вищої форми підпільної боротьби. Певну увагу автори приділили й висвітленню дій нечисленних партизанських загонів, що діяли на Півдні, наголосивши на діях радянських партизанів Запорізької області та в Дніпровських плавнях у районі Нікополя [11 (2, с. 83)]. Відсутність посилення на першоджерела та використання вже неодноразово опублікованих історичних фактів дещо знизили науковий рівень цієї узагальнювальної монографії.

В. Нем'ятій, Д. Григорович, П. Денисенко та В. Замлинський створили узагальнювальний збірник наукових публікацій про діяльність радянських партизанів і підпільників – Героїв СРСР [12], на сторінках якого висвітлено і діяльність “народних месників”, які діяли на Півдні і стали Героями Радянського Союзу.

У 1986 р. вийшла друком ще одна фундаментальна праця про радянський партизанський рух, автор якої П. Пономаренко [13]. Колишній керівник Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР) докладніше висвітлює діяльність партизанів, порівняно з діями підпільних організацій та груп. Особливу увагу дослідник звернув на виникнення та розвиток підпільно-партизанської боротьби у південних областях України підкреслюючи вкрай важкі умови, в яких довелося діяти, особливо кримським партизанам. Автор зазначає, що найскладнішим періодом у розвитку підпільно-партизанського руху на Півдні стала зима 1941–1942 рр. Загалом П. Пономаренко високо оцінив роль та значення радянського руху Опору в південному регіоні УРСР та Криму.

У колективній монографії “Источники победы советского народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.” один із розділів присвячений “всенародній боротьбі” [14, с. 133–154]. Автори розділу доволі поверхово висвітлюють загальний перебіг зародження та розвитку радянського партизанського руху на території УРСР, майже зовсім не приділяючи уваги особливостям боротьби в тилу на території південного регіону республіки та Криму. Особливо дослідники зупинилися на аналізі дій цивільного населення, яке не входило до складу жодних партизанських формувань чи підпільних груп, та підкреслили велику поширеність саботажу та незбройного опору як вкрай важливої форми боротьби. Аналізуючи взаємодії регулярної РСЧА із радянськими партизанськими формуваннями, науковці вказали на те, що такої широкої взаємодії “не знала історія у минулому” [14, с. 151].

В центрі монографічного дослідження В. Земськова [15] участь представників робітничого класу в радянському партизанському русі. Цінність роботи в тому, що авторам вдалося комплексно схарактеризувати радянський підпільно-партизанський рух на території СРСР крізь призму участі в ньому робітників промисловості. Аналізуючи участь робітників у партизанських загонах, автор відзначив значну кількість їх у партизанських формуваннях на території Криму – близько 4 тис. осіб. Дослідник ознайомився з участю робітників у діяльності підпілля, докладно висвітлюючи дії підпільних організацій Запоріжжя під керівництвом М. Рижаківа, Л. Ачкасова, Б. Міронова, що діяли на Дніпрогір'ї, “Запорожсталі”, “Дніпроенерго”. Розглядаючи боротьбу підпілля Миколаєва, вченим встановлено, що більшість серед 23-х підпільних організацій і груп становили робітники-корабелі Чорноморського, імені 61 комунара, суднобудівельного заводів (у роки окупації відповідно “Південна верф”, “Північна верф”, “Мала верф”). Підпільним центром керували В. Лягін і О. Сидорчук, який працював слюсарем, залізничник П. Зашук та ін. Також автор відтворив картину підпільної боротьби робітників Одеси, підпільних груп І. Веден'єва, М. Гефта, М. Стугарева. Особливо активну участь робітників у підпільних організаціях дослідник констатує в Криму. Особливо автор дослідив боротьбу робітників за збереження матеріальних цінностей заводів у період відступу німецьких військ і допомогу наступаючим радянським військам. Історик змалював саботаж працівниками миколаївських і херсонських заводів заходів німецьких окупантів із вивезення до Німеччини устаткування цих заводів, докладно описав запобігання працівниками одеського порту його знищення [15, с. 208–212].

У цей самий період захищені дисертації з різних аспектів руху Опору. Наукова цінність дисертаційного дослідження відомого миколаївського історика М. Шитюка в тому, що він вперше проаналізував мемуари учасників війни як джерела з вивчення суспільно-політичної

роботи серед населення окупованої території республіки, провів класифікацію мемуарів відповідно до відображення в них різних аспектів означеної проблеми. Серед спогадів учасників радянського партизанського руху на Півдні України науковцем проаналізовані мемуари І. Вергасова, І. Генова, І. Герасименка, І. Козлова, М. Лугового, М. Македонського, К. Шамко. М. Шитюк дійшов висновку, що ступінь та повнота відображення в мемуарах суспільно-політичної роботи ставить їх в один ряд з іншими історичними джерелами з вивчення цієї проблеми. Науковець зауважив, що особливо глибокими та пізнавальними щодо цього є спогади командирів і комісарів партизанських загонів та секретарів партійних підпільних організацій [16, с. 166].

Дослідник А. Чайковський захистив докторську дисертацію, головним предметом дослідження в якій стала допомога тилу в організації радянського партизанського руху на окупованій території республіки [17]. З цієї самої теми вийшла друком монографія [18]. Працюючи над книгою, автор докладно опрацював велику кількість джерел переважно партійних архівів УРСР та РРФСР, архіву МВС УРСР, використав матеріали німецької сторони. Наукова цінність праці А. Чайковського полягає в докладному аналізі причин прорахунків та недоліків в організації радянського партизанського руху. Доба гласності та наукова сміливість дослідника дали змогу останньому серед основних причин провалів назвати невміння партійних працівників, залишених у підпіллі, додержувати дисципліни, конспірації. Науковець відзначив і вкрай важкі умови розгортання партизанського руху в степових районах республіки та Криму, докладно проаналізував невдалий початок підпільної боротьби Запорізьким обкомом КП(б)У [18, с. 48–50].

Висвітленню недоліків та прорахунків в організації радянського партизанського руху на території Криму присвячена інша праця А. Чайковського [19]. Серед основних помилок науковець називає надзвичайний поспіх під час формування загонів, брак підготовлених спеціалістів, озброєння та спорядження. Дослідник наполягає на тому, що головною причиною невдач стала сталінсько-деспотична система державної влади, і доходить висновку, що боротьба кримських партизанів не набула того розмаху і сили, на які можна було б сподіватися за інших обставин [19, с. 29].

У монографії О. Басова [20], присвяченій історії Криму періоду війни, значне місце відведено висвітленню радянського антинімецького руху на території півострова [20, с. 192–231]. Дослідник відзначив особливу роль Криму в планах німецького командування, яке ставило за мету цілковите “очищення” півострова від місцевого населення та включення його безпосередньо до складу райху. До того ж, величезна скупченість окупаційних військ 11-ї німецької армії та наявність гарнізонів у кожному місті та селищі робили партизанське протистояння особливо жорстким і відчайдушним. Науковець систематизував та узагальнив методи боротьби з радянськими партизанами, які проводилися під керівництвом командувача 11-ї армії Е. Манштейна, підкреслив особливу складність умов розвитку партизанського руху в 1941–1942 рр. та причини його посилення у 1943–1944 рр. Особливу увагу вчений звернув на діяльність Кримського штабу партизанського руху (КШПР) та його роль у загальному керівництві рухом Опору, починаючи з липня 1943 р., докладно проаналізував допомогу партизанів наступаючим частинам Червоної армії в 1944 р. У процесі дослідження історик дійшов висновку, що на території півострова в різні періоди окупації діяло 62 загони загальною чисельністю 12,5 тис. партизанів та 220 підпільних організацій і груп, які об'єднали 2,5 тис. підпільників. Критично підійшов автор до розкриття однієї з головних проблем руху Опору на території півострова, а саме: питання незадовільного забезпечення партизанів продовольством, озброєнням, матеріально-технічним забезпеченням, медикаментами, вивезенням на “Велику землю” поранених та важкохворих, зазначивши причиною цього як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники.

Участь у радянському партизанському русі на території півострова представників кримськотатарського населення дослідив Р. Музафаров [21], зазначивши, що станом на листопад 1941 р. кримські татари становили 17 % всієї кількості кримських партизанів, а на початку 1944 р. третину комісарів загонів. Також науковець проаналізував причини невдач партизанського руху в Криму, виокремивши серед інших недостатню забезпеченість продовольством, озброєнням та медикаментами, помилки під час закладання баз, невдалий вибір керівництва партизанським рухом.

Книга “По следам народного подвига” [22], авторами якої стали колишні учасники партизанського руху в Криму К. Шамко та В. Шамко, є підсумком багаторічної роботи та узагальненням історії радянського руху Опору на території півострова. Науковці наголосили на завчасній підготовці до партизанської війни, створенні підпілля задовго до окупації півострова, централізації керівництва підпільно-партизанським рухом, допомозі захисникам Севастополя та військам під час визволення Криму. Також відзначили учені і прорахунки та розкрили причини помилок під час організації загонів. В іншій роботі [23] згадані історики зосередилися виключно на змалюванні боротьби підпілля на території Криму, відтворили загальну картину боротьби, саботаж працівників промислових підприємств Сімферополя, Феодосії, Керчі, показали збільшення мережі підпільних організацій у 1943–1944 рр., численні диверсії та теракти. Оцінюючи диверсійну діяльність підпільних організацій, учені підкреслили її важливе значення, охопленість усіх регіонів Криму, узагальнили вже відомі дані.

Боротьбу в Аджимушкайських каменоломнях на території Керчі, особливості протистояння бійців підземного гарнізону ЧА з німецькими каральними військами в різні періоди окупації півострова висвітлив С. Щербак [24].

Уперше охопити весь період німецько-радянської війни на придунайських землях вдалося А. Бачинському в монографії “Непокорённый Дунай” [25]. Один із семи розділів праці присвячено змалюванню руху Опору в цьому регіоні, в тому числі на території сучасної Одеської області. Джерельна база дослідження представлена документами фондів центральних і обласних державних архівів, значну кількість з яких вперше введено до наукового обігу, а також збірниками документів і матеріалів, монографіями. Завдяки широкому колу джерел, авторові вдалося докладно висвітлити діяльність підпільних організацій та груп, партизанських формувань, які діяли на території цього регіону, проаналізувати їхній кількісний склад, етапи розвитку боротьби, основні форми та методи здійснення диверсій на комунікаціях та військових об’єктах, особливості взаємодії партизанських формувань із військами РСЧА у південному регіоні.

Висвітлення руху Опору на українських землях, що входили до складу Трансністрії, здійснено в праці А. Жуковського [26]. Публікація І. Орлика [27] присвячена аналізу діяльності Балтського радянського підпілля на території Одещини. Діяльність комуністичних партійних організацій миколаївських суднобудівних заводів розкрито в роботі М. Криворог [28]. Участь органів державної безпеки УРСР у формуванні та підготовці розвідувально-диверсійних груп та партизанських загонів, керівництві їхньою бойовою діяльністю досліджено в праці О. Іванова [29].

Окремі південноукраїнські сюжети містяться у праці І. Кураса та А. Кентія [30], в якій зосереджується увага на аналізі діяльності Українського штабу партизанського руху (УШПР) в роки війни. У дослідженні розкрито основні напрями цієї діяльності, змальовано роль штабу в розгортанні радянського партизанського руху на окупованій території республіки. Цінність праці полягає у висвітленні забезпечення партизанських загонів озброєнням, матеріально-технічними засобами, створення у складі УШПР медично-санітарного відділу. Водночас публікація не відображає повної картини діяльності УШПР, відсутній показ координаційних дій з КШПР, некритично висвітлені недоліки та прорахунки в діяльності УШПР, південноукраїнські сюжети висвітлені частково.

У монографії Г. Міщенко та Г. Мігіна [31, с. 150–152] порушується питання глибокого аналізу партизанської розвідки. Побіжно торкаючись південного регіону, автори висвітлюють діяльність чекістів під керівництвом В. Лягіна у Миколаєві, М. Гефта в Одесі та ін., узагальнюючи і використовуючи вже відомі факти та матеріали.

Незважаючи на появу більш об’єктивних оцінок діяльності ОУН і УПА, велика кількість праць з цієї тематики продовжувала виходити в руслі існуючої антинаукової традиції. До таких публікацій можна віднести працю В. Давиденка [32], статтю Б. Каптелова [33] та ін.

У ці роки продовжують виходити мемуари колишніх учасників руху Опору на Півдні України. Вийшли друком спогади учасника націоналістичного підпілля Є. Стахіва-Павлюка [34]. Автор докладно описав зміну тактики похідних груп українських націоналістів на території Південної України, перехід із легальної діяльності у глибоке збройне підпілля, організацію гуртків, друкування і розповсюдження листівок, літератури та часописів із закликами вести боротьбу за справжню незалежність України. Цінність спогадів полягає у наведенні великої кількості прикладів допомоги та підтримки місцевим населенням південних міст і сіл діяльності представників націоналістичної течії руху Опору.

У 1990 р. опублікував свої спогади один із найвідоміших учасників руху Опору в Південній Україні Ф. Федоренко [35]. Пройшовши складний шлях від командира комендантського взводу до командира бригади, Ф. Федоренко впродовж 40 років збирав та аналізував матеріал для майбутньої книги. Як наслідок, він набагато об’єктивніше за інших учасників партизанського руху в Криму висвітлив картину організації і діяльності загонів та груп на території півострова, навів цінні дані про першого командира всіх партизанських загонів Криму А. Мокроусова, зробив спробу аналізу помилок його діяльності та загальних прорахунків в організації руху Опору на території півострова.

Також побачили світ чергові мемуари “головного диверсанта СРСР” І. Старінова [36].

Історії Херсонщини в роки війни присвячений збірник нарисів та спогадів “Пламя над степью” [37]. Привертають увагу в ньому спогади колишніх учасників радянського херсонського підпілля – Ф. Єременко, А. Бенюха, Т. Ельконд-Макарової, К. Поддубенко-Диденка, а також щоденник Ф. Комкова – керівника підпільної організації “Центр”, який очолив її після розгрому миколаївського крила підпільників на чолі з В. Лягіним.

Колішній учасник визволення Керчі І. Проценко та дослідник історії Аджимушкайських каменоломень Г. Князев у художньо-документальній повісті “Доблесть бессмертна” [38] відтворили картину боротьби підземного гарнізону захисників Аджимушкая.

Ю. Демченко, використовуючи матеріали меморіального музею та результати пошукової роботи, докладніше за попередників дослідив історію підпільної комсомольської організації “Партизанська іскра” [39].

У документальній повісті журналіста М. Доброніченка [40] розповідається про діяльність партизанського загону під керівництвом Г. Седнева на території Дніпропетровської та Миколаївської областей у 1941–1943 рр. У праці використано невідомі до цього документи партійного архіву Миколаївського обкому партії, матеріали Криворізького краєзнавчого загону, уточнено низку фактів їхньої боротьби. Про діяльність севастопольської підпільної групи, яку очолював В. Ревякін, ідеться в публіцистичному нарисі журналіста В. Новохатко [41]. У книжці документальних нарисів В. Чуніхіна [42] розповідається про діяльність підпільників Миколаївщини. Автор докладніше розкрив маловідомі факти з історії боротьби підпільних організацій та груп, насамперед “Миколаївського центру”.

Таким чином, в радянській історіографії руху Опору на Півдні УРСР розпочався новий, більш конструктивний етап. Науковці визнали за доцільне фундаментальні зміни як у загальному розвитку історичної науки, так і в проблематиці минулої війни, а також зміни теоретико-концептуальних підходів та методологічного апарату. Дещо в новому світлі почали сприймати боротьбу націоналістичного підпілля, об’єктивніше досліджувати роль комуністичної партії в радянському русі Опору, аналізувати прорахунки в організації партизанських загонів та підпільних груп. Ці зміни ще характеризувалися непослідовністю та неоднозначністю, однак початок переходу до об’єктивного розроблення історії руху Опору на Півдні України із суто наукових позицій було покладено саме в період “перебудови” (1985–1991 рр.).

Література

1. Кондуфор Ю. Деякі питання методології і завдання дослідження періоду Великої Вітчизняної війни / Ю. Кондуфор, В. Клоков // Вісник АН УРСР. — 1985. — № 5. — С. 14–19.
2. Клоков В.І. Проблематика Великої Вітчизняної і Другої світової війн / В. І. Клоков, М. В. Коваль // Український історичний журнал. — 1986. — № 7. — С. 69–79.
3. Сорокаріччя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні: Документи і матеріали. — К.: Політвидав України, 1985. — 111 с.
4. Зінченко Ю. Разом з народом: Компартія України у перші місяці війни / Ю. Зінченко // Політика і час. — 1991. — № 7. — С. 64–69.
5. Зінченко Ю. Правду не затьмарити: Компартія України в початковий період Великої Вітчизняної війни / Ю. Зінченко, В. Кучер // Радянська Україна. — 1991. — 21 червня. — С. 2.
6. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їхніх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / [упоряд. В. М. Нем’ятин та ін.; ред. кол.: В.І. Юрчук (голова) та ін.]. — К.: Політвидав України, 1986. — 265 с.
7. Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза: Документы, материалы / под ред. П.А. Жилина. — Москва: Воениздат, 1987. — 301 с.
8. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986) / [сост. О. С. Колесникова, Б. Я. Хазанов; Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС]. — [9-е изд., испр. и доп.]. — Москва: Политиздат, 1985. — Т. 7. — 1938–1945. — 574 с.
9. Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.) / [сост. Г. Ф. Заставкин (рук.), Т. А. Иллерицкая, А. М. Козочкина и др.]. — [3-е изд.]. — Москва: Экономика, 1985. — 324 с.
10. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. Хроника событий / [сост. О. В. Буцко, Т. В. Вронская и др.]; под ред. В. И. Клокова. — К.: Политиздат Украины, 1985. — 618 с.
11. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941–1944: в 2-х кн. / [ред. кол.: Кондуфор Ю. Ю. (отв. ред.) и др.]. — К.: Наукова думка, 1985. — Кн. 1. Борьба в подполье. — 399 с.; Кн. 2. Партизанская борьба. — 430 с.
12. Подвигом прославленные: Герои Советского Союза — партизаны и подпольщики Украины в годы Великой Отечественной войны / [В. Н. Немятин, Д. Ф. Григорович, П. И. Денисенко, В. А. Замлинский]. — К.: Политиздат Украины, 1985. — 382 с.
13. Пономаренко П. К. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков 1941–1944 / Пантелеймон Кондратьевич Пономаренко. — Москва: Наука, 1986. — 438 с.
14. Источники победы советского народа в Великой Отечественной войне, 1941–1945 / [ред. кол.: Г. А. Куманев (отв. ред.), С. А. Бартенев, А. Н. Вербило и др.]. — Москва: Наука, 1985. — 312 с.
15. Земсков В. Н. Ведущая сила всенародной борьбы: Борьба советского рабочего класса на временно оккупированной территории СССР (1941–1944 гг.) / Виктор Николаевич Земсков. — Москва: Мысль, 1986. — 269 с.
16. Шитюк Н. Н. Отражение в мемуарной литературе общественно-политической работы партизан и подпольщиков среди населения оккупированной территории Украины (критический анализ): дис. ... кандидата ист. наук: 07.00.01 / Николай Николаевич Шитюк. — К., 1991. — 198 с.
17. Чайковский А. С. Помощь советского тыла в организации народной борьбы против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории СССР 1941–1944 гг. (На материалах Украинской ССР) : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора ист. наук : 07.00.01 / Анатолий Степанович Чайковский. — К., 1991. — 36 с.
18. Чайковский А. С. За нами Большая земля: помощь советского тыла в организации народной борьбы против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории Украины, 1941–1944 гг. / Анатолий Степанович Чайковский. — К.: Вища школа, 1990. — 343 с.
19. Чайковский А. С. Партизанський рух у Криму: роздуми над проблемами і фактами / А. С. Чайковский // Український історичний журнал. — 1990. — № 5. — С. 20–30.
20. Басов А. В. Крым в Великой Отечественной войне, 1941–1945 / Алексей Васильевич Басов. — Москва: Наука, 1987. — 335 с.
21. Музафаров Р. Из истории партизанского движения в Крыму (1941–1944) / Р. Музафаров // Общественные науки в Узбекистане. — 1990. — № 5. — С. 12–17.
22. Шамко В. И. По следам народного подвига: маршрута мужества и славы крымских партизан и подпольщиков в годы Великой Отечественной войны: путеводитель / В. И. Шамко, Е. Н. Шамко. — Симферополь: Таврия, 1986. — 177 с.
23. Камардіна К. М. Бойова діяльність підпільників Криму / К. М. Камардіна, В. І. Шамко // Український історичний журнал. — 1985. — № 5. — С. 107–114.
24. Щербак С. М. Легендарный Аджимушкay: путеводитель / Сергей Михайлович Щербак. — Симферополь, 1989. — 95 с.
25. Бачинский А. Д. Непокоренный Дунай. [Об участии трудящихся придунайских районов Одешчины в борьбе против фашистских захватчиков] / Анатолий Диомидович Бачинский. — Одесса: Маяк, 1985. — 144 с.
26. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансїстрія, 1941–1944 / А. Жуковський // Український історик. — 1987. — № 1–4 (93–96). — Рік XXIV. — С. 83–96.
27. Орлик І. І. В Балтском подполье / І.І. Орлик // Новая и новейшая история. — 1988. — № 6. — С. 176–192.
28. Криворог М. В. Діяльність партійних організацій суднобудівних заводів Миколаєва в роки Великої Вітчизняної війни / М. В. Криворог // Український історичний журнал. — 1989. — № 12. — С. 82–88.

29. Іванков О. В. Участь чекістів в антифашистській боротьбі (1941–1944 рр.) / О. В. Іванков // Український історичний журнал. — 1989. — № 5. — С. 72–82.
30. Курас І. Ф. Штаб непокорённых: Украинский штаб партизанского движения в годы Великой Отечественной войны / И. Ф. Курас, А. В. Кентий. — К.: Политиздат Украины, 1988. — 330 с.
31. Мищенко Г. П. Задача особой важности: Партизанская разведка. 1941–1945 гг. / Г. П. Мищенко, Г. П. Мигрин. — К.: Вища школа, 1985. — 206 с.
32. Давиденко В. А. “Українська Повстанча Армія”: шлях ганьби і злочинів / В. А. Давиденко. — К.: Знання, 1989. — 47 с.
33. Каптелов Б. И. ОУН на службе у фашизма / Б. И. Каптелов // Военно-исторический журнал. — 1991. — № 5. — С. 45–57.
34. Стахів-Павлюк Є. Боротьба українського народу на Східноукраїнських землях 1941–1944 (Спомини очевидця і учасника) / Євген Стахів-Павлюк // Вісник ОЧОСУ. — 1986. — Ч. 4. — С. 225–234.
35. Федоренко Ф. И. Годы партизанские, 1941–1944 / Федор Иванович Федоренко. — Симферополь: Таврия, 1990. — 288 с.
36. Старинов И. Г. Пройди незримым / Илья Григорьевич Старинов. — Москва: Молодая гвардия, 1988. — 271 с.
37. Пламя над степью: сборник / [сост. Ю. К. Голобородько, С. И. Майоров, К. Ю. Паншин, Л. Е. Цурилова]. — Симферополь: Таврия, 1985. — 240 с.
38. Князев Г. Н. Доблесть бессмертна. О подвиге защитников Аджимушкай / Г. Н. Князев, И. С. Проценко. — Москва: Политиздат, 1986. — 176 с.
39. Демченко Ю. И. Герои “Партизанской искры” / Юрий Николаевич Демченко. — Одесса: Маяк, 1986. — 88 с.
40. Доброниченко М.И. Партизанские дни и ночи / Михаил Ильич Доброниченко. — Одесса: Маяк, 1989. — 172 с.
41. Новохатко В. Г. Дорога в гору / Владимир Григорьевич Новохатко. — Москва: Политиздат, 1985. — 127 с.
42. Чунихин В. А. Лицом к лицу с СД / Владимир Архипович Чунихин. — Одесса: Маяк, 1987. — 206 с.

In the article is analysed historiography motion of the Resistance the Southern of Ukraine (1941–1944) in days “ perestroika”, lighted up the feature of development of historiography process in this period.

Keywords: Rub of Resistance, historiography, Great Patriotic war, Southern Ukraine, “perestroika”